

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2013 Yıl:1, Sayı:2

Sayfa:359-369

ISSN: 2147-8872

XVI. YÜZYILDA BİR ŞARİH MUSTAFA BİN MUHAMMED VE ŞERH-İ KELİMÂT-I ÇEHÂR YÂR-I GÜZİN'İ

Ersin Durmuş*

Özet

Çalışmamızda öncelikle Şerh ve Şerh Edebiyatı, ardından ise Mustafa bin Muhammed'in (Hâcegîzâde Mustafa Efendi) hayatı, eserleri ve "Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn" hakkında bilgiler verilmiştir. "Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn" adlı eser, Ferhad Paşa'nın isteği üzerine, dört halifenin sözlerini şerh etmek amacıyla Mustafa bin Muhammed tarafından şerh geleneğinin iyice şekillendiği 16. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu eser, dört halifenin sözlerini geleneksel şerh anlayışı çerçevesinde işleyen önemli bir şerh konumundadır. Hâcegîzâde Mustafa Efendi sözcükleri gramer açısından inceleyerek ve sözcüklerin lügat manalarını ve kullanım alanlarını, sözlerle ilgili ayet-i kerime, hadis-i şerif ve hikmetleri, sözlerin asıl manasını zikrederek şerhine derinlik katmış ve şerhi daha detaylı hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa bin Muhammed, Şerh, Çehâr Yâr-ı Güzîn, dört halife, 16. Yüzyıl

AN EXPLANATORY AT 16th CENTURY: MUSTAFA BİN MUHAMMED AND ŞERH-İ KELİMÂT-I ÇEHÂR YÂR-I GÜZİN

Abstract

In our work, knowledge were given primarily about explanation and explanation literature, and afterward about life and works of Mustafa bin Muhammed (Hâcegîzâde Mustafa Efendi) and "Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn". The work named "Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn" was written by Mustafa bin Muhammed (Hâcegîzâde Mustafa Efendi) in order to explain the four khalifs' words, on wish of Ferhad Paşa, in 16. Century that explanation tradition took shape thoroughly. This work has an important explanation situation that examined the four khalifs' words in frame of traditional explanation concept. Hâcegîzâde Mustafa Efendi gave depth to his explanation by examining words as grammar, and examining vocabulary meanings and usage areas of words and verses, hadises and wisdoms related to the words and mentioning the real meanings of the words, and he brought the explanation to a more detailed situation

Keywords: Mustafa bin Muhammed, Explanation, Çehâr Yâr-ı Güzîn, the four khalifs, 16. Century

Giriş

Şerh

Arapça kökenli bir sözcük olan ve *şaraha* masdarından türeyen şerh kelimesi, sözlük anlamı olarak: “açıklama, îzâh, yorumlama, açma, ayırma...” anlamlarına gelirken; terim anlamı olarak ise: “Bir kitabın ibaresini yine o lisanı veya bir lisan-ı âharda tafsil ve izah ederek müşkilatını açmak”¹, “izah etmek, zor kısımlarını açıklamak; bu tarzda yazılan kitap, yorum”² gibi anlamlara gelmektedir. Şerh kelimesinin lügatlerde çeşitli tanımlarına da rastlamak mümkündür.³

Şerh ifadesine sözlük anlamlarından ziyade bir terim nazarıyla bakıldığında ise karşımıza uçsuz bucaksız bir derya çıkacaktır. Nitekim “şerh ve haşiye literatürünün sadece İslâm ilim ve kültür havzasına ait bir hadise ve telif ürünü olmadığı malumdur. Semavi kitaplar ve kutsal metinler başta olmak üzere dinî, felsefî ve hikemî eserler, kanunlar, kurucu siyasi metinler, ve hukuki mevzuat ile neşideler şiirler ve nutuklar hemen her ilim ve kültür muhitinde anlaşılacak, sahiplenilmek, zamana ve zemine göre uyarlanıp sürdürülebilmesi için şerh ve haşiye türünden çalışmaların konusu olmuştur.”⁴ Şerh ifadesi bu kullanım alanlarından, Kur’ân-ı Kerîm hariç bütün yazılı metinler için kullanılabilir. Kur’ân-ı Kerîm’i açıklamak için yapılan çalışmalar ise yaygın bir kullanımla “tefsir” olarak adlandırılır. Her ne kadar, hassasiyet kaynaklı bir adlandırma farkı ortaya çıkmış olsa da tefsirler de bir bakıma şerhtir ve şerh hareketlerinin de başlangıcıdır. “Aslında bütün bu isimlerle kastedilen daha doğru anlama ve anlatmadır, İslâm dünyasındaki diğer birçok ilim dalında olduğu gibi Kur’ân’ın meâlî üzerine yapılan araştırmalardan doğan tefsîr ilmi bu nedenle şerhin menşei kabul edilir.”⁵

“Şerh genellikle yazılı olmakla beraber sözlü de olabilir. Şerhi yapana şârih denir.”⁶ Şârihin ana gayesi ise: Açıklanmaya muhtaç ifadeleri, ki bu ifadeler sözlü ya da yazılı; manzum ya da mensur olabilir, açıklamaktır. Bu yönüyle de hangi alanda yazılmış olursa olsun bir yönüyle de edebiyatın geniş konu yelpazesinin bir parçasıdır. Neden şerhe ihtiyaç duyulmuştur sorusunun cevabı da bu açıklama ihtiyacı olmalıdır. Nitekim bir metnin şerhine ihtiyaç duyulması o metinde anlaşılması güç ifadeler olduğuna delalet eder. Bu durum, yabancı dilde yazılmış herhangi bir metnin tercüme ve şerhinin yanı sıra şârihin ana dilinde yazılmış ancak derin anlamlarla süslenip, örtülü ifadelerle bezenmiş ve açıklandığı sürece derinleşmeye devam eden klasik eserleri de kapsamaktadır. Buna binaen her eser şerh edilmez de denilebilir.

Şerh edilecek metinlerde hangi yöntemlerin kullanıldığı ve şerhin üslubu da bir diğer önemli husustur. “Eski Türk Edebiyatı alanında yaşanan önemli sıkıntılardan biri de metin çözümlemelerinde teorik yaklaşım eksikliği ve bu eksiklik nedeniyle Eski Türk Edebiyatı ürünlerinin günümüz bakış açısıyla yorumlanmasının gecikmiş olmasıdır. Eski Türk Edebiyatı alanında söz konusu olan metinlerin çözümlenmesinde geleneksel şerh metotlarının iyi bilinmesi kadar önemli bir nokta da günümüzün modern metotlarının bu metinlere uygulanabilmesidir.”⁷ “Son yıllarda gerçekleştirilen ve “edebî eserlerin değerlendirilmesinde

¹ Kâmûs-ı Türkî, “Şerh”, Çağrı Yay., İstanbul, 2006, s.773.

² TDEA., Yk., “Şerh”, c. VIII., Dergah Yay., İstanbul, s.138.

³ Bu konuyla ilgili bkz. Ozan Yılmaz, “Gülîstân Şerhi”, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s.XI-XII.

⁴ İsmail Kara, İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not, Dergah Yay., İstanbul, 2011, s.15.

⁵ Ömür Ceylan, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.19.

⁶ TDEA., a.g.m., s.138.

⁷ Rafiye Duru, Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir 2006, s. V.

teorik bakış açısı ile metin çözümleme”nin bir gereklilik olduğu noktasında birleşen yayınlar, dikkatleri Türk eleştirisi üzerine yöneltmiştir. Eski Türk Edebiyatının, modern metotlar doğrultusunda incelenmesi gerektiğini öne süren çalışmalar da günden güne artmaktadır. Bu bağlamda şerhlerin metodolojisini belirlemek üzere yapılan ve şerh geleneğinin ancak tek tek şârihlerin şerh yöntemlerinin tanımlanmasıyla aydınlatılabileceğini öne süren ilham verici yaklaşımlar mevcuttur. Genellikle anlamca kapalı olduğu düşünülen tasavvufi bir metni açıklama zemininde gelişmiş şerhlerin iki önemli eksenini bulmaktadır; açıklama ve yorumlama. Bu yönüyle Eski Türk Edebiyatı metinlerine dair eleştiri sorunlarının çözümlenmesinde, geleneksel şerh yöntemleriyle modern teorilerin bağlantılarının kurulması kayda değer sonuçlar verebilir.”⁸ “Günümüzde yapılan modern metin şerhlerinin, geçmişin kültür birikimini bir ayna gibi yansıtan klâsik şerhler yardımıyla yapılması, ortaya çıkan şerhlerin sağlam temellere dayanması için artık kaçınılmaz hâle gelmiştir.”⁹

Edebiyatımızda şerh faaliyetlerinin -çeşitli tasnifler yapmak mümkün olmakla beraber- genellikle iki farklı şerh yöntemi benimsenerek gerçekleştirildiği görülür. İlk yöntemde genellikle şerh edilecek ifade içerisindeki kelimelerin sözlük anlamları, gramer özellikleri ortaya konduktan sonra kastedilen asıl mana üzerinde durulur ve bu manayı da destekleyici farklı örnekler verilir. İkinci yöntemde ise ifadelerin şekil özellikleri üzerinde durulmadan mana ele alınır ve derinleştirilir.¹⁰ Esas itibarıyla edebiyatımızda ikinci yöntemin fazlaca yaygın olduğu söylenemez. “Klâsik metin şerhi esas itibarıyla kelime açıklamasına dayanır; yani klâsik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır. Buna karşılık metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plân, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir.”¹¹ Mahsul yönünden çok önemli bir zenginliğe sahip olan edebiyatımızda, iki yöntem için de bir çok örnek vermek mümkündür. Birer örnekle ifadeyi somutlaştırmak gerekirse “Sûdî-i Bosnevî’nin *Gülîstan Şerhi*”¹² birinci yöntemin önemli örneklerinden biridir denilebilir. İkinci yöntemde ise Muhtereme Şahver Çelikoğlu Hanımefendi’nin hazırladığı “*Sezâyî-i Gülşenî Divânı*”¹³ örnek gösterilebilir. “*Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn*”in de tam anlamıyla bir sistematik içerisinde olmamak ve tüm ifadelerde aynı usulü takip etmemekle birlikte birinci yöntemle hazırlanan ve geleneksel şerhler içerisinde yer alan bir eser olduğu da söylenebilir.

Benimsenen usul her ne olursa olsun, şerh üzerine yapılacak sağlam temelli akademik araştırma ve çalışmalar başta edebiyatımız olmak üzere sosyal bilimlərimizin gelişmesine büyük katkı sağlayacak ve bunu yaparken de şerh kültürünün yaşamasına da yardımcı olacaktır.

ŞERH EDEBİYATI

Şerhler, edebi eserlerin bize göre karanlıkta kalmış yönlerine ışık tutan ve edebiyat dünyamıza kaynaklık eden en önemli edebi mahsüllerden biridir. “Eski şerhlerdeki fikirlerin isabeti, metodu ne kadar münakaşa edilirse edilsin, değerlendirmeleri ne kadar subjektif görülürse görülsün, onlar, bilhassa değişen hayat şartları, kaybolan kültür dünyamızın yanında

⁸ Rafiye Duru, a.g.t., s. VI.

⁹ Ozan Yılmaz, 16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülîstânı, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2008, s.13.

¹⁰ bkz. Mustafa Erdoğan, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış, I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, Celal Bayar Üniversitesi, 11-13 Eylül 1996, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s. 286

¹¹ Ozan Yılmaz, a.g.t., s.11.

¹² Ozan Yılmaz, a.g.e., İstanbul, Çamlıca Yay., 2012

¹³ Şahver Çelikoğlu, Sezâyî-i Gülşenî Divânı, Yazı Yay., İstanbul, 1985.

en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımızdandır.”¹⁴ Bu yönüyle şerhlerin edebiyat tarihimiz içinde de önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

“Şerhlere eski eserlerimizde çokça görülen der-kenâr yani sayfa kenarlarına not düşme şeklinde rastlayabileceğimiz gibi bir başka eser arasında münasebeti düşmüşken mısra beyit ya da cümlelerin şerh edildiğini de görüyoruz. Fakat ulaşılması ve tanınması kolay olması hasebiyle müstakil beyit, manzume ve hatta kitap şerhleri şerh geleneğimizin asıl ağırlığını teşkil eder.”¹⁵

Sosyal bilimler tarihinde şerh anlayışı zamana göre değişmekle birlikte her zaman var olagelmıştır. Klasik tabir olunan eserlerin oluşumunun ardından pragmatik bir yaklaşımla, bu eserleri, insanlara daha faydalı hale getirme çabası, eserlerin daha iyi anlaşılması ve onlardan azami derecede istifade edilmesi için yapılan çalışmaları tetiklemiş; bu durum da, şerh anlayışını şerh geleneğine dönüştürerek günümüze taşımıştır. Bu gelenek, Osmanlı sahasında 16. yüzyılda hız kazanarak Arap ve İran edebiyatı mahsülü olan eserlerin şerh edilmesi noktasında yoğunlaşmıştır.

15. yüzyılda temellenen ve 16. yüzyılda tam anlamıyla ortaya çıkan Klasik Osmanlı Türkçesi'nin Arapça ve Farsçayla yoğrulmuş bir dil görünümünde olması bu yüzyıllarda yapılan şerh faaliyetlerini de daha anlamlı hale getirmiştir. Nitekim aynı zaman diliminde, Beylikler döneminde kendini daha yoğun bir şekilde hissettiren Türkçe hassasiyeti ve Türkçeleştirme çabalarının da varlığının devam etmesi söz konusudur. Bu hassasiyetin ve eserleri ihtiyaçlara cevap verici hale getirerek daha faydalı kılmak anlayışının bir tezahürü olarak teşekkül eden ve bir örneğini de “*Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzin*”in oluşturduğu, devlet adamlarının istekleri üzerine yazılan ve onlara sunulan eser sayısı da aynı asırlarda yoğunlaşmıştır.

İlk şerhler, tefsirler ayrı düşünülecek olursa¹⁶ hadîs-i şerîflerle başlamıştır denilebilir. IX. yüzyıldan itibaren hadis şerhlerinin kaleme alındığı bilinmektedir. “Türk Şerh Edebiyatı'nın ise XV. asırdan itibaren gelişmeye başladığı, XVII. ve XVIII. asırlarda en zengin dönemini yaşadığını söylemek mümkündür.”¹⁷ Daha sonra ise üstünlüğünü çağına ve gelecek yüzyıllara hissettiren klasik eserler, kendilerine yapılan şerhlerin de etkisi ile çağlar ötesine geçmiştir. Hatta önemli addedilen eserlerin birden fazla şerhine rastlamak bile sıradanlaşmıştır. Bu hususta Osmanlı Müelliflerinde¹⁸ meşhur fıkıh kitabı Mültekâ'ya Osmanlı uleması tarafından otuz bir adet şerh yazıldığı kayıtlıdır. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i için ise yüzden fazla şerh kaleme alınmıştır.¹⁹

Şerh edebiyatına ait eserlerin genellikle dini-tasavvufî ya da edebî yönlerinin ağırlıkta olması, bizlere bu eserleri iki ayrı başlık altında tasnif etme imkânı da sağlamıştır. Binaenaleyh Dinî-Tasavvufî Şerh Edebiyatı ve Klasik Şerh Edebiyatı başlıkları bu iki sahayı kapsayıcı isimlendirmeler olmuştur. Dinî-Tasavvufî Şerh Edebiyatı, hadislerden hikmetlere; manzum tasavvufî eserlerden mensur didaktik metinlere kadar geniş bir alanı kapsar. Klasik Şerh Edebiyatı ise “Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış ve klâsik kabul edilen eserler için

¹⁴ Amil Çelebioğlu, “Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1991, s.73

¹⁵ Ömür Ceylan, a.g.e., s.20

¹⁶ Şerh ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm hariç bütün yazılı metinler için kullanılabilir. Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamak için yapılan çalışmalar ise yaygın bir kullanımıyla “tefsir” olarak adlandırılır.

¹⁷ Amil Çelebioğlu, “Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu, Milli Kütüphane Bildiriler, Ankara., 1990, s. 96.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, c.I. s.218. Meral Yay., İstanbul

¹⁹ Sedat Şensoy, DİA., “Şerh” c.XXXVIII., İstanbul, 2010. s.557.

yapılmış Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri kastettiğimiz²⁰ klasik edebiyatımızı büyük oranda şekillendiren manzum eser formatında ve yukarıda bahsettiğimiz klasik olabilecek nitelikte mahsüllerin işlendiği sahaya lâyık ve vechiyle verilen isimdir.

Şerh edebiyatının gelişiminde, şârihlerin kendilerini bir geleneğe bağlamalarının ve tevazularının da etkisi büyük olmuştur. Nitekim Sefîne-i Evliyâ ismiyle meşhur olan *Ebrâr-ı Şerh-i Esmâr-ı Esrâr* adlı beş ciltlik bir eser, Mehmed Sami Es-Sünbülî'nin küçük çaplı bir eseri olan *Esmâr-ı Esrâr*'nın şerhidir. Şârih şerh aracılığı ile kendini şerh geleneğine bağlamış ve eserinin teşekkülünü de bir başka esere bağlayarak bir tevazu örneği göstermiş olur.

Zaman içerisinde yaygınlaşarak bir gelenek halini alan şerh ve neticesinde “edebiyatımızda o kadar çok şerh yazılmıştır ki bunların tasnif ve incelemeleri bir tarafa ciddî olarak tespitleri dahi yapılmamıştır. Ayrıca bu şerhler o kadar farklı, çeşitli konularda yazılmıştır ki buna şaşırılmamak mümkün değildir. Felsefeden astronomiye, tıptan edebiyata, fıkıhtan hadisten münazara ve konuşma âdâbına, tasavvuftan lügatlara, gramer kitaplarına, duâlardan latîfelere kadar uzanan bir çok alanda şerhler yazılmıştır.”²¹

Hal böyle iken “Şerh edebiyatı mahsullerinin günümüz harflerine çevrilerek ortaya konması ve detaylı bir şekilde incelenmesi, eski edebiyata bakış açısının bugünkünden çok daha fazla genişlemesiyle sonuçlanacaktır.”²²

MUSTAFA bin MUHAMMED el-KASTAMONÎ (HÂCEGİZÂDE MUSTAFA EFENDİ)²³

Hayatı

Şârihin hayatı hakkında doyurucu bilgilere sahip olamamakla beraber *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn*'deki bilgilerden -gerek şârihin kendi ağzından bilgiler vermesi gerekse ipucu niteliği taşıması hasebiyle- yararlanılmıştır. Bununla birlikte Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında Osmanlı Müellifleri'nde ve Sicill-i Osmânî'de ana hatlarıyla bazı bilgiler yer almaktadır.

Adı Mustafa'dır ve Kastamonuludur.²⁴ İblis-zâde Mehmed'in²⁵ ve Behiştî Ramazan Efendi'nin kızının oğludur. 16. yüzyıl müderrislerindedir. Mustafa Efendi'nin “Hâzret-i Ebî Eyyüb El-Ensârî ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Bârî’nün ravza’-i şerîfeleri civârında selâtin-i ‘izâmdan merhûm ve mağfûrun leh Sultân Mehemmed Hân ‘aleyhi’r-rahmeti’r-rahmân binâ itdikleri medrese’-i ma‘mûrede hıdmet-i tedrise meşgûl iken”(3^a,3^b) ifadelerinden İstanbul'da müderrislik yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Edirne Sultan II. Bayezid Medresesi'nde XVI.

²⁰ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.5, Sayı 9, s. 271, 2007

²¹ Bu konuyla ilgili bkz. Mustafa Erdoğan, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s.286

²² Ozan Yılmaz, a.g.t, s.13.

²³ Mustafa bin Muhammed el-Kastamonî'nin hayatı hakkında bugüne kadar hususi bir çalışma yapılmamıştır. Hayatı hakkında elimizde sınırlı bilgi bulunmaktadır. Şârihin hayatı ele alınırken daha çok “Mehmed Süreyya, Mustafa Efendi (Hâcegizâde), Sicill-i Osmânî, c.IV, s.1165, TVYY., İstanbul” ve “Bursalı Mehmed Tâhir, Mustafa Efendi (Hâcegizâde), Osmanlı Müellifleri, c.I, s.392, Meral Yayınları, İstanbul” künyeli eserlerden istifade edilmiştir. Bununla birlikte Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn'deki bilgilerden de yararlanılmıştır.

²⁴ Şârih, eserinin girişinde kendini “Bu fakîr-i kesîrî't-taksîr ki nefis-i Kastamonî'den ez'âf-ı ‘ibâdullâhu’s-samed Mustafa bin Muhammed” (Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn 2^b) olarak tanımlar.

²⁵ Sicill-i Osmânî'de geçen bu kayıttan babasının adının Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Yazma eser kaydında “bin Muhammed” olarak adlandırılması ve Muhammed'in Mehmed ve Mehmed şekillerinin de yaygın kullanılışları nedeniyle kayıttaki ismi tercihen kullandık.

yüzyılda ders vermiş müderrisler arasında *Hâcegîzâde Mustafa Efendi* adı zikredilmektedir.²⁶ Medine²⁷ ve Halep'te²⁸ mevleviyet²⁹ görevlerinde bulunmuştur. Fazıl, yumuşak huylu, dindar bir kişiliğe sahiptir.³⁰ Hicri 988, miladi 1590 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eyüp'de medfundur.³¹

Eserleri

1) Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn

2) *Metâlibü'l-Âliye*: Edirne'deki görevi esnasında semavi kitaplardan bahseden Arapça olarak kaleme aldığı eseridir. Söz konusu eseri sonradan Türkçeye tercüme ettiği ve eserin, Fahreddin-i Râzî'nin aynı ismi taşıyan eserinden farklı olduğu da ayrıca zikrolunmuştur.³²

3) Risale: Farz namazların ardından okunacak dualara dair bir risale olduğu bilgisi vardır.³³

Eserleri basılmamıştır.³⁴

Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn'in Nüshaları

Mustafa bin Muhammed el-Kastamonî'nin "Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn" adlı eserinin tespit edebildiğimiz nüshaları şöyle sıralanabilir:³⁵

1.SK: A. TEKELİOĞLU 425 188 vr., 13 satır, Nesih, Zilhicce 1200/1785 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensihi Abdullah-ı Sarayî'dir.

2.SK: HALET EFENDİ 00087-002 54 vr. 17 satır, talik. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

3.SK: AŞİR EFENDİ 31 103 vr. 19 satır, nesih. 1209 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensihi belli değildir.

4.SK: ESAD EFENDİ 02830 143 vr. 1253/1837 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensihi İbrahim b. Osmandır.

5.Kastamonu İHK: 37 Hk. 3791/3 104 vr. 19 satır, nesih. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

6.Almanya MK TY: Ms.or.oct.3297 Staatsbibliothek, Berlin 102 vr. 19 satır, nestalik. 1158/1745 tarihinde istinsah edilen nüshanın müstensihi Ahmed bin Osman'dır. Orijinal yapraklarda bozulmalar vardır.

7.Konya MM: TY 2642 142 vr. 15 satır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

²⁶ http://edirne.meb.gov.tr/belgeler/dunden_bugun.pdf (ET:11. 11. 2013).

²⁷ Medine mevleviyeti hususunda kaynaklar ittifak etmiştir.

²⁸ Sicill-i Osmânî c.IV, s.1165, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

²⁹ Mevleviyet: "Osmanlı İlmiye teşkilatında yüksek dereceli ve vilayet kadılıkları için kullanılan terim." Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Bilim Evi Basım Yayın, İstanbul, 2010, s.429

³⁰ Sicill-i Osmânî c.IV, s.1165

³¹ Sicill-i Osmânî ve Osmanlı Müellifleri'nde bu bilgi yer almakla birlikte mezar yeri tam olarak bilinmemektedir.

³² Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. c.I. s.392.

³³ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. c.I. s.392.

³⁴ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. c.I. s.392.

³⁵ Metnin nüshalarını yazma eser kayıtlarında araştırma, tespit ve inceleme çalışmalarımız neticesinde eserin yedi nüshasını tespit edebildik. Tespit edebildiğimiz nüshalar içerisinde müellif hattına ulaşamadık. Güvenilir olması bakımından eserin te'lif tarihine en yakın nüsha olan SK. A. TEKELİOĞLU 425 numarada kayıtlı olan nüshayı inceleyerek işe başladığımızda; istinsah tarihinin ve müstensihinin bilinmesi, aidiyet mühürlerine sahip olması gibi diğer nüshalarda bir arada bulunmayan bu özellikleri de hâvî olduğunu görünce makalemizin metne dair kısmını bu nüshadan yararlanarak kaleme aldık.

ŞERH-İ KELİMÂT-I ÇEHÂR YÂR-I GÜZÎN

Hâcegîzâde Mustafa Efendi'nin “Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn” adlı eseri, şerh geleneğinin iyice şekillendiği XVI. asra ait olan ve dört halifenin sözlerini geleneksel şerh anlayışı çerçevesinde ele alan önemli bir eser konumundadır.

Şekil ve İçerik

Eserin içeriği ile ilgili önemli bilgiler vermesi hasebiyle, muhteviyâta geçmeden önce nüsha üzerindeki muhtelif kayıtlara bakmak daha yararlı olacaktır. Nitekim bu bilgiler eserin müellifi, müstensihî, istinsah tarihi, vâkıfı ve türü hakkında önemli ayıntılar vermektedir.

Eserin giriş kısmında sah kaydı mahiyetinde “Kad liştensâhahu'l-fakîr Mehmed Emin Mîr e'r-Rodosî” ismi hemen altında da imzası vardır.(3^b)

Her on beş varakta bir basılmış olan aidiyet mühründe “Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Osmanzade Hacı Muhammed Ağa'nın vakfidur. 1211” ifadesi yer almaktadır.

Yine eserin sonundaki aidiyet mühründe ise “Abduhu Osman küllü'l-umûri tevekkel ale'r-Rabbî” yazılıdır.(188^b) Osman Efendi'nin yukarıda zikrettiğimiz diğer aidiyet mühründe adı geçen ve eseri vakfeden Hacı Muhammed Ağa'nın babası olma ihtimali yüksektir. Nitekim gelenekte, eser el değiştirdikçe yeni sahibinin mührünün de vurulduğu bilinmektedir.

Yine eserin sonunda istinsah tarihi olduğu anlaşılan Zilhicce 1200 tarihi Arapça olarak yazılmıştır.(188^b) Buradan, nüshanın istinsah edildikten on bir sene sonra vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Şârih, eserinin girişinde kendini “Bu fakîr-i keşîrû't-takşîr ki nefsi-i Kaşamoni'den ez'af-ı 'ibâdullâhi 'ş-Şamed Muştafâ bin Muhammed”(2^b) olarak tanımlar.

Eserin yazılış amacına gelince, müellifimiz Mustafa Efendi, giriş kısmında Şerh-i Kelimâtından bahsederken eserin sebep-i te'lifini, eseri Ferhad Paşa³⁶'nın muradı üzere kaleme aldığını belirterek izah etmiştir.(2^b, 3^a, 3^b) Müellifin, Ferhad Paşa'nın muradını anlatan: “Aşhâb-ı kirâmdan çehâr yâr-ı güzîn rıdvânullâhi te'alâ 'aleyhim ecma'in hazretlerinin çehâr şad kelimât-ı dürer-bâr ü güher-nişârları lisân-ı Türkîyle tercüme olunması murâd-ı şerîfleri olub bu dâ'ilerine işâret buyurıcağ...”(3^b) ifadeleri, eserin bir tercüme olduğunu göstermektedir. Yabancı dilde yazılmış metinlerin tercümelerinin de şerh faaliyetleri içerisinde yer alabileceğini belirtmiştik. Aslı Arapça olan sözleri çevirmenin tercüme olduğu zaten açıktır. Ancak burada önemli olan nokta eserimizin Arapça yazılmış bir eserin tercümesi mi yoksa müellif tarafından çeşitli kaynaklardan seçilen dört yüz sözün şerhi mi olduğu noktasıdır. Metinde böyle bir arapça nüshadan bahsedilmez. “Çehâr yâr-ı güzîn rıdvânullâhi te'alâ 'aleyhim ecma'in hazretlerinin her birinden istimâ' olunan kelimât-ı nasâyih-simâtlarından teberrüken yüzer 'aded kelimât-ı nefise bu risâlede beyân buyrulmuşdur.”(1^b) ifadesi, müstakil bir eserin tercümesi olmadığı; muhtemelen hadis, menâkıb, tevârih gibi çeşitli İslamî kaynakların dört halifeye dair verdiği bilgilerden derlendiği ihtimalini düşündürse de; sözlerin tertibinden bahseden : “hüs-n-i tertib tercüme olunan nüsha tertibidür. Hattâ ekâbir-i selefden ekşeri bu tertibi ihtiyâr eylemişlerdür.”(188^a) ifadeleri eserin belirli bir nüshanın tercümesi olduğunu göstermektedir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde böyle bir nüsha tespit edilememiştir.

³⁶ Ferhad Paşa, ö.1595, Osmanlı veziriâzâmî.

Eser, dibace kısmından sonra 4 bölüme ayrılır:

I. Bölüm: Kelimât-ı Hazret-i Ebû Bekri's-Sıddîk Mi'e Kelimât (Hz. Ebû Bekir Sıddîk'ın Sözleri, Yüz Söz) ,

II. Bölüm: Kelimât-ı Hazret-i Ömerü'l-Fâruk Mi'e Kelimât (Hz. Ömer Fâruk'un Sözleri, Yüz Söz),

III. Bölüm: Kelimât-ı Hazret-i Osman Zi'n-nûreyn Mi'e Kelimât (Hz. Osman Zinnûreyn'in Sözleri, Yüz Söz),

IV. Bölüm: Kelimât-ı Hazret-i Aliyyü'l-Murtezâ Mi'e Kelimât (Hz. Aliyy-i Murtezâ'nın Sözleri, Yüz Söz)

Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn'in Şerh Yöntemi

Üzerinde çalıştığımız eser “Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn”in, tam anlamıyla bir sistematik içerisinde olmamak ve tüm ifadelerde aynı sistemi birebir takip etmemekle birlikte; şerh edilecek ifade içerisindeki kelimelerin sözlük anlamlarını, gramer özelliklerini ortaya koyduktan sonra kastedilen asıl mana üzerinde duran ve bu manayı da destekleyici farklı örnekler veren bir yöntemle hazırlandığını söyleyebiliriz. Nitekim müellif de: “...tercüme olunub tashîh-i lûgat ve terşîh-i nikâtına taarruz olundu” (3^b) ifadeleriyle bu durumu kendi dilinden ifade etmektedir. Ayrıca gerekli gördüğü yerlerde kelimelerin kökenini, lûgat manalarını, kullanım alanlarını, ilgili ayet, hadis ve hikmetli sözleri, murad edilen asıl manayı vb. zikrederek şerhine derinlik katmış ve şerhi daha detaylı hale getirmiştir.

Geleneksel şerh anlayışının bir tezâhürü de Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn şerhinde görülmektedir. Şârihimiz Mustafa Efendi'nin -müderrişliğinin de gereği olarak- İslâmî literatüre, kaynaklara, dil ve gramere olan hakimiyeti, eserinde belirgin olarak hissedilmektedir.

Hâcegîzâde Mustafa Efendi'nin “Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn”deki şerh yöntemi incelendiğinde ana hatlarıyla şu özellikler görülür:

a) Eserin sadece şerhten ibaret olmayıp; her kısmın başında ilgili halifenin hayatına dair muhtasar bilgiler verilir.

Ör) “Ve bunuñ menâkıbı kütüb-i mu‘teberde zıkr olunduğı üzere zamân-ı câhiliyetde ismi ‘Abdü'l-ka‘be idi. Resûlullâh, Hâzreti, ba‘de‘l-İslâm ‘Abdullâh tesmiye itdiler” (4^b)

b) Şerh edilen sözlerin aslıyla, kendi şerhinin “söz söz” şerh metnine dahil edildiği³⁷,

Ör) “El-kelimetü’s-Sabi‘a = الكلمة السابعة اذكروا فقد رسول الله يذل عندكم مصيبتكم؛ Resûlullâh hazretinin dünyâdan intikâlin zıkr idüñ; tâ ki size vâkı‘ olan muşîbet sehl ola. Murâd, dünyâda fakd-ı Resûlullâhdan a‘zam ve ekber muşîbet yokdur. Cemî‘ meşâyib-i dünyeviyye buña nisbet menzile‘-i ‘ademdedür dimekdür. Zıkr kesrile olıcağ lisâna ve zammile olıcağ qalbe muhtaşşdır. Üzkürü vecheyni muhtemeldür. Fethile fakd şey ‘üñ hissdan gaybiyyetidir...” (9^b)

c) Sözüñ aslı verildikten sonra öncelikle doğru bir biçimde Türkçe cümleye çevrilir,

³⁷ Geleneksel şerhlerde genellikle iki yöntem kullanılmıştır: Birinci yöntemde şerh edilecek metin verildikten sonra ayrı bir bölümde şerh yapılır; ikinci yöntemde ise şerh edilecek metnin aslı, şerh metnine dahil edilir.

Ör) “A‘ māl ḥasene-i ğayr-ı münker, şāhibini maḥall-i sū‘e suḳūtdan ḥıfz ider.”(6^a)

d) Tercümenin ardından, ifadede geçen kelimelerin lügat manalarının ve gerekli görülen yerlerde gramatikal görevlerinin belirtir,

Ör) “Ma‘rūf münkerin zıddıdır. Takā ḥıfz ma‘nāsına olan viḳāyetden şīġa‘-i müstaḳbeldür. Masāri‘ mışra‘uñ cem‘ idür. Feth-i mīmle masra‘ maḥall-i şar‘ ma‘nāsınadır. Sar‘ da suḳūṭ ma‘nāsınadır.” (6^b)

e) Şerh edilen sözleri açıklayıcı ve tasdik edici âyet-i kerime ve hadis-i şerifleri iktibas eder,

Ör) “Qur‘ân-ı ‘Azîmde Allāhü te‘ālā’nuñ رَّبِّهِمْ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ kavli bu ma‘nāya işaretdür.”(7^b)

Ör) Şaḥîḥ-i Müslîm’de İbn-i Cüreyyin rivāyetinde لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا وَلَا تَوَاعِدْ أَخَاكَ مَوْعِدًا hadîsi bu ma‘nāyı mü‘eyyiddür.

f) “Bazılar katında, bazı ulema didiler, ekâbir-i selefün kavilleri...”, ifadeleriyle diġer şahısların görüşlerine yer verir,

Ör) “Küberā‘-i selefün؛ البلاء على الانسان من عدم حفظ اللسان = kavli bu kelimenüñ ma‘nāsına muvāfiḳdur.” (34^b)

g) Bazen sözü konu dışına çıkarmamak amacıyla detaya girmez ve meselenin tafsîli için müracaat edilecek kaynaklara göndermeler yapar,

Ör) “Tafşîl-i kelām Muġni‘i-Lebîbde’dür.”(38^b)

h) “Tahkîk, murâd, murâd-ı manâ, takdîr-i kelâm, ya‘nî...” ifadeleriyle manânın daha anlaşılır olmasını sağlar ve ayrıntılı bilgiler verir,

Ör) “Murâd, emne münāfi şey‘-ile emni ibtāl itmeyüb dā‘imā emn üzerine olmaḳ taleb eyle dimekdür.”(40^a)

i) Meramın tam manasıyla anlaşılabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde “mevridi budur ki” ifadesiyle, sözün söyleniş sebebinin ve hangi olay üzerine söylendiġi açıklanır,

Ör) “Mevridi budur ki bir gün Sa‘d İbnü‘l-‘Ās, Ḥazret-i Zî‘n-nüreyn’e sen bu ġavġadan ḥalâş olmazsın tâ ki bunlardan ayrılıub ḥacc idüb telbiye itmeyünce. Zîrâ bunlar seni ḥacc itmekden men‘ itmezler diyicek bu kelimeyi buyurdılar.”(138^a)

j) Şerh edilen ifade içerisinde çok bilinen ve yaygınca kullanılan sözcükler bazen açıklanmayıp “ma‘rūfdur” yazılarak yetinilir.

Ör) “Fethile ‘acz ma‘rūfdur.”(7^a)

Ör) “Evvel ma‘rūfdur.”(9^b)

Sonuç olarak 16. Yüzyıla ait edebi mahsüllerden biri olan Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn şerhi, şârihimiz Mustafa Efendi’nin İslamî literatüre, kaynaklara, dil ve gramere olan hakimiyetini eserine yansıtmasıyla geleneksel şerh anlayışının güzel bir örneğini teşkil etmiş ve kültür dünyamıza önemli katkılar sağlayarak bir boşluğu doldurmuştur. Günümüzde de şerh sahası, bu alanda yapılacak yeni çalışmalarla hayatta kalmaya ve inkişafına devam edecektir. Bu alanda yapılan her çalışma edebiyat dünyamızda yeni bir ufuk açacak; edebi

meselelere de farklı pencerelerden bakmamıza katkı sağlayacaktır. Büyük çapta bir bilgi ve kültür birikimleriyle meydana gelen ve şerhleri ile kıymetlerine kıymet katarak müteselsilen bize ulaşan bu eserleri daha iyi anlamaya yönelik çalışmalar yapmak, ehil olan için bir vefa borcudur.

KISALTMALAR

- a.g.e.: adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
a.g.md.: adı geçen madde
a.g.n.: adı geçen nüsha
a.g.t.: adı geçen tez
bkz.: bakınız
c.: Cilt
d.: doğumu
dan.: Danışman
DİA: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.: Hazırlayan
İHK.: İl Halk Kütüphanesi
MK.: Milli Kütüphane
MM: Mevlana Müzesi
ö.: ölümü
Ör.: Örnek
s: sayfa
S: sayı
SK: Süleymaniye Kütüphanesi
TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK: Türk Dil Kurumu
TDVY: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Terc.: tercüme
TVYY: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
TY: Türkçe Yazmalar
vb.: ve benzeri
vr.: varak
Yk.: Yayın Kurulu
Yay.: Yayınları

KAYNAKÇA

- CEYLAN Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Yunus’un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu, Milli Kütüphane Bildiriler, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara., 1990, s.95-97
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Yunus’un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992, s.73-82
- ÇELİKOĞLU Şahver, Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı, Yazı Yay., İstanbul, 1985.
- DURU Rafiye (2006), Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir, 2006
- Edirne Milli Eğitim Müdürlüğü, http://edirne.meb.gov.tr/_belgeler/dunden_bugun.pdf (ET:11. 11. 2013)
- ERDOĞAN Mustafa, Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, Manisa, 1997, s. 286-293
- KARA İsmail, İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not, İstanbul, Dergah Yay., 2011
- Mehmed Süreyya, Mustafa Efendi (Hâceğîzâde), Sicill-i Osmânî, c.IV, Türk Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996
- Mehmed Tâhir Bursalı, Osmanlı Müellifleri “Mustafa Efendi (Hâceğîzâde)”, c.II, Meral Yayınları, İstanbul
- Mustafa b. Muhammed, Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn, Süleymaniye Kütüphanesi. A. TEKELİOĞLU Bölümü, No:425,
- ŞENSOY Sedat, “Şerh” c.XXXVIII., İstanbul, 2010, s.555-558
- Yayın Kurulu, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Şerh”, c. VIII., Dergah Yay. İstanbul, 1998, s.138
- Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, “Şerh”, Çağrı Yay., 2006
- YILMAZ Fehmi, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Bilim Evi Basım Yayın, İstanbul, 2010
- YILMAZ Ozan (2008), 16. Yüzyıl Şarihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistânı, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi,
- Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2008
- YILMAZ Ozan, Gülistân Şerhi, İstanbul, Çamlıca Yay., 2012
- YILMAZ Ozan, Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.5, Sayı 9, 2007, 271-304